

українського війська. 1917 – 1995. – Львів, 1996. – С. 342. 33. Україна у Другій світовій війні. Збірник німецьких архівних матеріалів (1941 – 1942). – Т. 2. – Львів, 1988. – С. 136. 34. Млынарж З. Холодом веет от Кремля. – Нью-Йорк, 1988. – С. 16. 35. Фенікс. – 1953. Зошит 5. – С. 28. 36. Киричук Ю. Нариси з історії... С. 20. 37. Ребет Л. Світло і тіні ОУН. – Мюнхен, 1964. – С. 105. 38. Україна в Другій світовій війні. – Т. 2. – С. 16. 39. Климишин М., Лозинський С. Альманах Станіславівської землі. – Нью-Йорк, 1985. – С. 301; Україна у Другій світовій війні. – Т. 2. – С. 25; Самчук У. Вказ. пр. – С. 183. 40. Косик В. Україна і Німеччина... С. 189. 41. Киричук Ю. Нариси з історії... С. 21. 42. Там само. – С. 24 – 25.

С.О. Іващук

ГВАРДІЯ ЛЮДОВА У ПОЛЬЩІ: ОСОБОВИЙ СКЛАД І БОЙОВА ДІЯЛЬНІСТЬ В ПЕРІОД ДОСЯГНЕННЯ ПЕРЕЛОМУ У НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКІЙ ВІЙНІ

© Іващук С.О., 2002

Розглянуто бойову діяльність Гвардії Людової у Польщі та участь у ній вихідців з Радянського Союзу, колишніх полонених, в період досягнення перелому у німецько-радянській війні.

The article let us look through the battle activity of Lyoodowej Guards in Poland and parting another citizenrs-natives Soviet Union, former prisoner of war, in period of achievement fracture of German-Soviet war.

Поразка гітлерівської армії та армій її союзників під Сталінградом підняла моральний дух поневолених фашизмом народів. Антифашистський рух в Європі та визвольна боротьба народів Азії проти японських мілітаристів посилюється. Посиленню антифашистської боротьби в Європі сприяв той факт, що наступ Червоної Армії змушував гітлерівське командування перекидати із Заходу на східний фронт свої кращі дивізії, що знизило боєздатність окупаційних військ як в кількісному, так і в якісному аспектах, і, отже, полегшувало діяльність антифашистів, зокрема і у Польщі. Так, тільки у Варшавському окрузі з 1 січня по 24 травня 1943 р. було зареєстровано окупантами 1512 нападів польських і радянських партизанів на гітлерівців. У Люблінському окрузі в лютому 1943 р. відбулося 1100 нападів, в березні – 1800. Поширювалася боротьба і в інших округах. Наприклад, якщо в окрузі Радом у березні 1942 р. було 100 виступів польських і радянських партизанів, то в листопаді їх було 365, а в травні 1943 р. – більше ніж тисяча [1].

Дії антифашистів прагнули використати окремі високопосадові особи радянської держави у вирішенні в майбутньому питання її західних кордонів. оскільки крайні польські елементи вимагали боротьби за східні території Польщі. Намагаючись посилити боротьбу проти гітлерівських окупантів, ці особи сподівалися, що вона призведе до послаблення людських резервів в країні і полегшить їх супротив встановленню польсько-українського кордону. “В Польщі, – зазначалося в “Доповідній записці начальника Центрального штабу партизанського руху П. Пономаренка членам Політбюро ЦК КП(б)України про політику польського уряду з питань українсько-польського кордону” від 21 січня 1943 р., – необхідно розпалити партизанську боротьбу. Це, окрім воєнного ефекту, викличе справедливі втрати польського населення на спільну справу боротьби з німецькими окупантами і приведе до того, що полякам не вдасться повністю зберегти свої сили” [2].

Але, як би там не було, тисячі чесних патріотів, нічого не відаючи про ці політичні задуми деяких політиків Союзу, продовжували посилювати боротьбу з гітлерівськими загарбниками. Свідченням цього є засідання гітлерівських окупаційних властей 20 квітня 1943 р., на якому відзначалося, що напади партизанів "...та інші шкоди набрали останнім часом колосальних масштабів..." і, що "...становище стало значно більш "...все яскравіше виявляється планомірність" [3]. У першій половині 1943 р. кількість збройних нападів на гітлерівців була більшою, ніж за весь 1942 р. [4]. Як відзначалося в наказі Головного командування Гвардії Людової від 1 травня 1943 р., загони ГЛ діяли вже на всій території Польщі [5]. Для боротьби з партизанами окупанти змушені були формувати спеціальні підрозділи, залучати війська, різко збільшили чисельність каральних органів.

Далеко за межами Польщі відомі були бої в Парчевських лісах партизанів з окупантами в 1942 р. Загін Ф. Ковальова, що складався з трьох рот і 30 чоловік охорони штабу, загальною чисельністю близько 250 бійців, три дні (6 – 8 грудня) успішно протистояв тисячному формуванню карателів [6]. Ворог, який набагато перевищував сили партизанів, підтримуваний артилерією та танками, не тільки не зміг ліквідувати загін партизанів, але й поніс значні втрати [7]. Успішний результат бою став можливим, як відзначав П. Фіндер, "...через винятково вмиле керівництво командира загону" [8]. Пізніше, 17 грудня 1942 р. партизани Ф. Ковальова увірвалися в місто Острів-Любельський, розігнали там гарнізон противника, розгромили їх установи. Вбиті були також секретар повітової управи, важко поранений був комендант поліції і т.п. З приводу цієї бойової акції один з активних організаторів і керівників польського руху Опору Ф. Юзьвяк зазначав, що незважаючи на перевагу сил ворога, партизани здобули перемогу, якій значною мірою сприяв старший лейтенант (колишній полонений – С.І.) Федір [9].

Налякане діями партизанів Ф. Ковальова, гітлерівське окупаційне командування стягнуло на Люблінщину для боротьби з ними понад 20 тисяч карателів і 24 грудня 1942 р. розпочало нову каральну операцію проти загону Ф. Ковальова. 29 грудня гітлерівці зуміли оточити партизанів навколо Парчевських, Загайковських і Собібурських лісів, проте, незважаючи на велику перевагу ворога, партизани все ж зуміли вирватися з оточення. В лютому 1943 р. гітлерівці силою чотирьох батальйонів СС, загонами жандармерії та поліції, за підтримки артилерії повторили спробу знищити загін, але і ця спроба закінчилася повним провалом [10].

Від листопада 1942 р. до березня 1943 р. в районі Варшава – Права-Подмейска (повіти: Мінсько-Мазовецький, Гарволінський, Луковський, Седлецький, Венгровський) діяв партизанський загін під командуванням П. Фінансова – "Петра", який втік з гітлерівського полону з допомогою мінсько-мазовецьких підпільників. З 26 членів особового складу загону 10 чоловік були вихідцями з радянських республік – колишні військово-полонені. Це – старший лейтенант В. Гедлідзе, капітан В. Бистров, лейтенант Шахтнев, молодший лейтенант Х. Наврузов, Г. Гадашвілі, М. Якубов, К. Шашметов, Хуссейн-огли Зайнал Зайналов. Найвідоміші бойові операції загону були такі: розгром дільниць поліції в Доманицях і Станіславові; знищення гмінних управ у Адамові та Водинях; диверсії на залізниці Мінськ-Мазовецький – Леопольдів – Недзведзь; обстріл під Дембліном групи німецьких льотчиків з 40 осіб, з яких семеро було вбито тощо [11].

Важливими у розвитку спільної антифашистської боротьби партизанів стали події, що розгорнулися в кінці 1942 р. на Замойщині, з якої гітлерівці хотіли виселити місцеве населення і перетворити її в першу область німецьких військових поселень на сході. На противагу згубним закликам польського еміграційного уряду про зберігання спокою [12] та

втечі в ліси як єдиного засобу самозахисту [13], а якщо оборони – так тільки індивідуальної [14], об'єднані сили партизанів виступили на захист польських селян і зірвали плани фашистів. Велику мужність і організаторський талант проявив командир загону В. Володін, чим "...здобув собі славу одного з найбільш талановитих радянських партизанів, що боролись на польській землі в роки Другої світової війни" [15].

Разом з загonom ГЛ В. Володіна мужньо боролись і партизани БХ загону Єжи Міллера. 27 – 28 грудня 1942 р. партизани здійснили бойову операцію під кодовою назвою "Червоний півень". Були атаковані і спалені села Седльце, Янувка, Гута-Комаровська, Вежбне та інші, де вже встигли поселитись есесівці, розгромлені жандармські й поліцейські пости, маєтки німецьких колоністів, направлених сюди на "вічне поселення", залізничні станції Руські Пяски, Суск, Краснобруд. Було захоплено зброю, спорядження та продовольство. 30 грудня ці самі партизанські сили – 37 гвардійців і 130 бехівців – виступили на захист населення сіл Войди та Кособуд, де відбувся жорстокий бій з 350 карателями, яких підтримували німецькі колоністи. Польські і радянські партизани проявили блискучу військову майстерність і мужність. У бою було вбито і поранено 50 гітлерівців. Втрати польських партизанів становили шість чоловік вбитими і декілька пораненими. А їх бойові товариші, втікачі з полону, втратили двох бійців – П. Давиденка, а прізвище другого не встановлено [16].

Подібні бойові дії партизанів проти окупантів мали не тільки військове, але й політичне значення. Вони не тільки підняли авторитет партизанів, колишніх полонених, їх бойової майстерності, але й послужили важливим прикладом для наступних спільних виступів у цьому районі. (Це засвідчив авторові Тадеуш Новак, учасник цих боїв, під час зустрічі в Перемишльському воєводському комітеті ветеранів війни в червні 1979 р.).

Після цих перших виступів партизанів на захист населення Замойщини, боротьбу проти загарбників в цьому районі очолила ППР, після чого вона набрала організованого характеру.

Протилежну позицію щодо захисту мешканців Замойщини займало польське підпілля правого толку. Воно виступало з згубними закликами відкласти боротьбу з окупантами до визначеного часу, рекомендувало полякам ні в якому разі не піддаватися впливу комуністів і радянських партизанів – колишніх полонених, які нібито вносять елементи анархії в країну [17].

Розвиток подій привів до того, що втечі військовополонених з гітлерівських таборів смерті частішають. Зростає їх присутність і активність в польських формуваннях. Так, в березні 1943 р. з табору, що розташовувався в Ченстохові, з допомогою польського хлопчика 14 – 15 років на ім'я Владек втік Ф. Журавльов разом з льотчиком М. Долгановим і Миколою (п.н.). Після поневірянь Ф. Журавльов і М. Долганов (Микола загубився на другий день після втечі) потрапили до загону під командуванням І. Ченцова, який діяв у Сольській пущі, янівських і ліпських лісах. Організаційно цей загін, що нараховував 32 бійця, з яких два поляки, входив до складу оперативної групи ім. Т. Костюшка під керівництвом Г. Корчинського. Ф. Журавльов згодом став заступником І. Ченцова. З березня по червень 1943 р. партизани пустили під укіс 2 ворожі ешелони з військовою технікою, знищили 10 вантажних автомобілів, 10 поліцейських дільниць тощо [18].

Оперативна група Г. Корчинського була створена в березні 1943 р. До складу її входили: загін ім. Т. Костюшка під командуванням А. Флиса (заступник М. Гречкін); загін під командуванням В. Володіна (заступник А.Яковлев); загін на чолі з У.Адамановим

(заступники В. Манджавадзе і В. Полунев); загін ім. Я. Домбровського, командир А. Палень (заступник Михайло Заболотников), (після загибелі А. Паленя загін очолив М. Тимофєєв); загін І. Ченцова та ін. Чисельність оперативної групи становила понад 300 чоловік. Завданням її було знищення ворожих комунікацій, ліквідація жандармсько-поліцейських дільниць, невеликих гітлерівських каральних загонів, які прибували на Замойщину тощо.

Діяльність партизанів оперативної групи Г. Корчинського була доволі відчутною. Вже в квітні її бійці здійснили на Замойщині 40 боїв з гітлерівськими окупантами, в яких завдали їм значних втрат у живій силі і техніці [19].

Весною 1943 р. визвольний рух польського народу, в результаті активної агітаційної роботи ППР серед широких польських мас і активної збройної боротьби радянських і польських партизанів, набирає масового характеру. У зв'язку з цим ППР посилює діяльність з організації партизанських загонів ГЛ. В 1943 р. їх було створено 83. З них в січні-квітні – 32, а травні – грудні – 51 [20]. Серед них були і нові партизанські загони, які очолювали командири, колишні військовополонені В. Войченко, Андрєєв, А. Туманян, М. Парамонов, Я. Сальников, К. Генценберг, О. Бурдов, О. Зуєв, В. Павлов, П. Ілжицький, О. Кузнецов та ін. З перших же днів ці партизанські формування розпочали активні бойові дії проти ворога. Зокрема, вже в середині січня 1943 р. партизани М. Парамонова спільно з гвардійцями інших партизанських груп пустили під укіс військовий ворожий ешелон на лінії Демблін – Лукув, біля Кживди, знищили охорону залізничного шляху. Згодом партизани організували засаду на фашистську автоколонну, однак повністю знищити її не змогли, оскільки до ворога підійшло підкріплення і партизани змушені були відійти. Важким був бій 25 бійців загону разом з 11 бійцями БХ в захисті села Барлоги. Об'єднані сили відстояли мешканців села, знищивши чимало ворожих солдатів і жандармів [21]. 14 лютого 1943 р. партизани загону Андрєєва, який був відомий партизанам і місцевим мешканцям під псевдонімом “Андрій”, пустили під укіс товарний ешелон ворога на лінії Бодзехув – Цмелів, 5 березня вели важкий бій з гітлерівцями в районі села Конти Денковські, біля Островця. Партизани вийшли з скрутного становища, втративши п'ятьох товаришів вбитими і троє отримали поранення. Через три тижні партизани потрапили в аналогічне становище біля села Котлярка, але і на цей раз ворог не добився перемоги. Втрати партизанів становили п'ять чоловік [22].

Серед славних бойових дій партизанського загону ГЛ під командуванням А. Туманяна – “Генека” була операція із захоплення острова на р. Вісла в районі Хотчи в ніч з 29 на 30 травня. Знищені машини були призначені для будівництва залізничного мосту на лінії Радом – Люблін, роззброєно було 17 фашистів, захоплено зброю і боєприпаси. Згодом партизани А. Туманяна пустили під укіс два ворожі ешелони: 2 червня біля станції Єдльня, а 3 червня біля станції Красна. Знищені були вагони з боєприпасами, вбито було багато солдатів. Організовано було ряд засідок на ворожі автоколони, в яких знищено чимало автомашин разом з живою силою. Чимало бойових акцій було здійснено партизанами спільно з бійцями БХ. Так, 18 липня загін у складі 40 чоловік, очолюваний П. Загожджоном і В. Скорокою, разом з групою БХ М. Качмарика з Волі Солецької чисельністю 20 чоловік загону Я. Соньти захопили населений пункт Солец, роззброїли дільницю поліції, знищили пошту, млин, тартак тощо. В серпні важко пораненого А. Туманяна разом з чотирма пораненими товаришами було залишено в хаті сім'ї Турб'яшув в Хотчі Гупній. 9 серпня жандарми, дізнавшись про це, увірвалися в дім і вбили всіх партизанів-гвардійців, а також 7 членів сім'ї Турб'яшув. Після загибелі свого командира партизани загону здійснили ще чимало бойових операцій проти гітлерівців, завдаючи їм істотних втрат [23].

Аналогічними були й дії загону К. Герценберга – “Лемішевського”. Цей загін був одним з найчисленіших формувань ГЛ. Чисельність його становила близько 200 чоловік. Партизани загону здійснили, зокрема, ряд диверсій на залізниці Красник – Розвадув, організували ряд засідок на шосейних дорогах, знищивши техніку і живу силу ворога. 5 листопада 1943 р. вони разом з гвардійцями “Гжибовського” захопили Модзибоже і утримували його кілька годин, завдаючи ворогу втрат.

Відзначаючи факт наявності колишніх полонених в командному складі загонів ГЛ, “Валька” писала, що загопи ГЛ “...які складаються з авангарду пролетаріату мають... командирів і інструкторів- комуністів, що прибули з СРСР” (мається на увазі військово-службовців, що втекли з полону – С. І.) [24]. Крім цього, вихідці з Союзу воювали в кожному загоні ГЛ. Так, у формуванні Г. Корчинського на початку 1943 р. вони становили близько 30 відсотків [25], в загоні Ю. Августина в червні 1943 р. – 36 відсотків [26], в загоні ім. Завіші Чорного у вересні 1943 р. – близько 30 відсотків, в загоні ім. Лангевича в кінці 1943 р. – 50 відсотків [27], в загоні ім.Совінського – близько 40 відсотків [28]. В загоні С. Яскера боролись В. Назаренко, І. Тетерньов і Сергій (п.н.) [29]. 83 відсотки їх воювали в загоні ГЛ під командуванням колишнього полоненого, відомого під псевдонімом “Лісник” [30]. 70 радянських громадян, тобто 50 відсотків всієї чисельності, входили до складу загону ім. Б. Гловацького [31].

Отже, ці далеко не повні дані свідчать про наявність значної кількості українців, білорусів, росіян та інших вихідців з Союзу в польських загонах Гвардії Людової.

Зростає також їх присутність і бойова активність спільно з поляками в загонах БХ. Цьому певною мірою сприяли рішучі дії бехівців для визволення полонених з гітлерівської неволі. Так, бійці Я. Антонюка з округу Білосток допомогли втекти з залізничного транспорту п’ятьом в’язням. Члени БХ з району Заверця допомогли у втечі шістьом військовополоненим, яких гітлерівці тримали біля шахти “Микульчице” [32]. 19 бехівців П. Микоса з округу Козеніце здійснили напад на табір в Кружині, в результаті якого було звільнено 150 полонених [33]. За рахунок кількох колишніх в’язнів Єнецького табору смерті зросли ряди БХ загонів М. Буркевича і Я. Баньки з округу Кольбушова.

Рух Опору зростав, боротьба польських, українських, білоруських та інших антифашистів охоплювала все нові райони. Гітлерівським окупаційним властям доводилось кидати проти них тисячі своїх солдатів. Бої набирали все жорстокіших форм. В березні 1943 р. в нерівному бою з фашистами в селі Побратими, повят Венгрув, героїчно покляли свої голови, але не здалися ворогу майже всі бійці загону білоруса П. Фінансова – росіянин В. Бистров; грузини В.І. Геджадзе, Г.А. Гобашвілі; азербайджанці З. Зейналов, Г. Наврузов; узбек Ташметов; осетин Х. Тохтієв; таджик М. Якубов та ін. [34]. Загинув і командир загону П. Фінансов, який був “...головою і серцем загону... великого росту і сили, самим своїм безстрашним виглядом сіяв страх серед ворогів. Під ударом його кулаків вискакували забарикадовані двері дільниць поліції і німецької жандармерії” [35]. Лише двом партизанам вдалося пробитися скрізь вороже кільце.

У районі Томашува двогодинний бій з гітлерівцями провів 1 квітня 1943 р. партизанський загін У. Адаманова. Ворог поніс значні втрати. За виявлені мужність і героїзм два бійці загону – У. Адаманов і В. Полунев були відзначені командуванням ГЛ округу. Наступного дня в Сольській пуці партизани зірвали облаву карателів, знищивши 8 ворожих солдатів і двох було поранено. 29 квітня партизани вступили в бій з карателями в районі села Глухи Білгорайського повіту, захищаючи місцевих мешканців від розправи.

Того самого дня 75 бійців У.Адаманова були оточені між річками Сопот і Танев гітлерівцями чисельністю 2,5 тис. чоловік. Бій, що тривав половину дня, закінчився перемогою партизанів. Втративши двох товаришів – В. Компанійця та О. Ратумникова, бійці У. Адаманова вирвалися з оточення. Втрати ворога становили 70 чоловік вбитими. У травні 1943 р. загін У. Адаманова знищив тартаки в Тирасполі, Краснобруді та Длугім Конті, разом з партизанами загону ім. А. Міцкевича пустили під укіс ворожий військовий ешелон, обстріляли 2 ешелони на залізничній станції Краснобруд і пошкодили 2 локомотиви, на станції Длугі Конт знищили 4 цистерни з паливом тощо [36].

22 – 24 квітня 1943 р. загін гвардійців Ф. Ковальова, що виріс до 600 бійців [37], стримував у Парчевському лісі натиск семитисячної каральної експедиції за підтримки 20 літаків. В цій операції гітлерівці щоб то не було хотіли покінчити з активно діючим загonom українця Ф. Ковальова, за голову якого вони давали велику грошову винагороду – 100 тисяч марок [38]. Однак партизани, незважаючи на десятикратну перевагу противника, зуміли вистояти і прорвати кільце оточення, звівши тим самим ворожу протипартизанську операцію “Пасхальне благословіння” до повного провалу. В бою ковальовці показали чудові взірці мужності, стійкості, товаришкості. Героїчно загинув в бою грузин Давид, який з групою 10 партизанів протягом декількох годин стримував натиск батальону карателів, не даючи йому ввійти до лісу. Був оточений і після добової оборони підірвав себе гранатою разом з фашистами легендарний “Чуваш” – Я. Ніколаєв. Уціліти вдалося тільки “Микиті” (п.н.) і поляку М. Хачу, а також двом синам М. Адамюка – очевидцям героїчного останнього двобою легендарного “Чуваша”. Після прориву ковальовці не дорахувалися в своїх рядах 25 товаришів, 35 бійців було поранено. Втрати ворога становили більше ніж півсотні солдатів, пошкоджені були три літаки [39].

За активну участь у партизанському русі в період війни, мужність і відвагу, проявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, лейтенант Я. Ніколаєв був нагороджений орденом Червоного Прапора (посмертно) [40]. Важко поранений був і командир загону Ф. Ковальов. У бою здалося, що він убитий, але його врятували. Цей бій був одним із найжорстокіших в 1943 р.

29 квітня 1943 р. між ріками Сопот і Танев був оточений і стримував натиск 2500 карателів загін ГЛ У. Адаманова. Однак незважаючи на значну перевагу ворога, партизани зуміли прорвати його кільце, завдаючи противнику істотних втрат. Вони в цій протипартизанській операції становили близько 70 чоловік вбитими. В бою загинули і два партизани – В. Компанієць і О. Ротумніков [41].

Вийшовши з скрутного становища, загін Ф. Ковальова протягом травня – початку червня розгромив гмінні управи в Славатичах, Вириках, Міхові, залізничну станцію в Парчеві, дільницю синьої (польської) поліції в Людвині тощо [42]. Це змусило гітлерівців до організації чергової каральної операції проти загону Ф. Ковальова під кодовою назвою “Після трійці”. Проходила вона з 23 червня по 4 липня 1943 р. і також закінчилась безрезультатно для ворога [43]. Активною участю у визвольній боротьбі польського народу загін Ф. Ковальова завоював сердечне визнання та довіру в населення Люблінського воєводства. “Озброєння совітів добре..., – доповідала розвідка АК, – зброю здобули у німців. Загін складається з колишніх військовополонених... Командира Федьку населення поважає...” [44]. Характеризуючи Ф. Ковальова як командира загону, бійця і людину, один з активних учасників руху Опору К. Сидор писав, що він “став живим прикладом братерської співдружності радянських і польських борців за свободу [45]. За великі заслуги в боротьбі з

фашистськими загарбниками наказом ГКГЛ за № 26 від 5 липня 1943 р. Ф. Ковальову було присвоєно звання майора ГЛ [46] і нагороджено “Хрестом Грюнвальду”.

Окупаційні власті, не маючи сил справитися з партизанами загону ГЛ під командуванням М. Слугачова – “Тадека Руського”, з допомогою місцевої поліції та жандармерії висадили з ешелону військову частину, що прямувала на фронт, і кинули її проти гвардійців. 23 травня їм вдалося оточити партизанів в ланських лісах. Нерівний бій тривав цілу добу і закінчився проривом ворожої блокади. Проте наступного дня партизани знову були змушені прийняти бій в прадельських лісах. Але й тут вони успішно вийшли з скрутного становища. Зазнавши невдачі, ворог не відмовився від наміру знищити загін. В одній з чергових бойових акцій загін радянських і польських партизанів, що налічував в той час вже близько 200 чоловік, розгромив біля села Лобзово майстерні з ремонту танків та автомашин. Було спалено 99 легкових автомашин, близько 200 вантажівок, 5 танків, 25 тягачів, 50 мотоциклів, бензосховище, багато причепів, будівлі гаражів. Проти партизанів гітлерівці кинули значні сили. Керівництво загону, розуміючи, що ворог не припинить переслідування, поки партизани не приймуть бою, вирішило нав’язати бій самому в ланських лісах. Відбивши перші атаки противника, партизани вдалим маневром добилися, що гітлерівці близько двох годин стріляли один в одного і йшли на зближення між собою. Тим часом партизани оточили і розбили їх. В бою біля Височиці М. Слугачов особисто знищив 23 есесівців. За виявлену в тому бою мужність він був нагороджений Хрестом Грюнвальду II ступеня і отримав звання поручника ГЛ [47].

9 червня 1943 р. в Горах Свентокшинських і в околицях Єленівської Гури були оточені та вели нерівний бій з двотисячною каральною експедицією загону партизанів ГЛ під командуванням В. Войченка – “Сашки” та А. Андрєєва – “Андрія” чисельністю 70 чоловік. Партизани за наказом В. Войченка декілька разів підпускали на близьку відстань атакуючого противника, а потім прицільним вогнем відкидали його. Незважаючи на дуже складне становище, партизани мужніми діями зуміли прорвати вороже кільце. Після цього бою В. Войченко здобув велику популярність і повагу серед місцевих мешканців [48]. Партизани готові були йти з ним на найризикованішу операцію. Німці за його голову давали високу нагороду. Потім партизани В. Войченка потрапляли в подібну ситуацію ще неодноразово, але завдяки вмільм діям командира вдало виходили з них. Під час однієї з чергових каральних операцій проти партизанів, що відбулася 22 жовтня 1943 р., В. Войченко особисто вбив начальника гестапо Опатова генерала Доната. В наступному місяці загін В.Войченка знову був оточений карателями в лісистій місцевості Малахув біля села Пжепасць. Ворог кинув проти партизанів великі сили та 6 бронемашин. В нерівному бою 15 гвардійців і 4 члени штабу округу ГЛ загинули. В. Войченка в той час не було з партизанами, оскільки він був важко поранений і перебував на лікуванні в одному з сіл. Після видужання він знову брав участь у бойових діях. За бойові заслуги В. Войченку 15 грудня 1943 р. було присвоєно звання підпоручника ГЛ і з того часу він увійшов до складу командування ГЛ Келецького округу і виконував функції оперативного офіцера. А.А. Андрєєв в червні 1943 р. після ще кількох бойових дій проти окупантів з групою товаришів в кількості 12 чоловік вирушив за Буг на рідну територію і подальша його доля, доля його товаришів невідома

Сміливі операції здійснювали радянські партизанські загони, які не входили до складу ГЛ. Так, 15 березня 1943 р. партизани загону С. Любієєва спалили товарну станцію Рапи-Боярські, знищили 20 військових бараків. 24 березня вони з бійцями загону В. Володіна,

розібравши рейки, пустили під укіс ворожий ешелон з військовими матеріалами та боеприпасами. 17 квітня партизани С. Любієва атакували під Красником ворожий ешелон і захопили 42 тисячі злотих, які передали на потреби ППР і ГЛ [49]. Це свідчило про тісні зв'язки загону С. Любієва з польськими гвардійцями. Успішні диверсійні операції на залізничних комунікаціях та інших важливих об'єктах ворога здійснювались загоном і потім. Одночасно партизани С. Любієва вели також роботу із створення місцевих партизанських загонів. Зокрема, такі загони були організовані в селах Мала і Велика Буковниця, Кукелки, Кшемєнь, Константино. Кількість партизанів у них становила по 30 – 40 чоловік. У червні 1943 р. партизанський загін С. Любієва перейшов на територію Білорусії і влився в склад Пінської партизанської бригади, яку очолював І. Шубітідзе [50].

В цьому самому місяці на територію України перейшла і приєдналась до з'єднання О. Федорова частина загону (35 чоловік) Н.Г. Халімона з ним на чолі. Друга частина загону (30 – 35 бійців) залишилась на території Польщі. В з'єднанні загону Н.Г. Халімона було присвоєно ім'я Боженка [51].

Значного розмаху набуває бойова співдружність партизанів-гвардійців з формуваннями БХ. В грудні 1942 р., зокрема, з загоном БХ А. Врубеля з Білгорайського округу активно взаємодіяла партизанська група під командуванням офіцера, колишнього полоненого, відомого під псевдонімом “Куба” і загін У. Адаманова. Одна з акцій бехівців і партизанів “Куби” була на дільниці поліції в Луковій. В операції був знищений комендант дільниці. Однак були і втрати в партизанів. В бою загинув “Куба”. Через деякий час, 20 грудня, бехівці А. Врубеля спільно з загоном У. Адаманова розгромили молокозавод і німецький масток в Люблінці. Обладнання заводу було знищено, а продукти харчування експропрійовані. Подібна операція була здійснена цими об'єднаними силами в січні 1943 р. у Немстові. В цьому самому місяці бійці БХ П. Янковського з округу Хелм, з допомогою двох мінерів радянського партизанського загону Орлова, пустили під укіс ворожий ешелон з боеприпасами в районі Каролінова, на лінії Хелм-Влодава [52]. Партизанський загін “Альошки” (п.н.) спільно з бехівцями з Яроціна, Борек і Домбровки, округ Ніско, в травні знищив молокозавод, телефонний зв'язок у містечку Улянув [53]. Напір об'єднаних партизанських сил був настільки сильний, що поліцаї та жандарми не чинили опору, а закрились у домі й чекали кінця акції. В тому самому місяці партизани У. Адаманова разом з загоном БХ з Красноброду, округ Замосць, знищили залізничну станцію, два паровози і кілька вагонів у Красноброді. Під час бою було вбито 8 гітлерівців. 18 травня бійці БХ Юзеф і Францішек Дудкевичі з округу Бяла Подляска, а також партизани Василь, Юрій та Григорій (п.н.) зробили засідку на гітлерівців, в результаті якої було знищено 5 фашистів і захоплена їх зброя [54]. В наступному місяці загін БХ чисельністю 16 бійців з місцевості Россош Бяла Подляського округу під командуванням Ф. Банцажевського разом з трьома партизанами радянського загону “Михайла” (п.н.), переходячи через шосе Вишнице-Парчев в районі лісу “Смуга” настовхнулись на дві автомашини з гітлерівцями і атакували противника. В бою отримали поранення два партизани – бехівець Стецкевич і Сергій (п.н.) з загону “Михайла” [55].

Антифашистська солідарність особливо проявилася в бою 1 червня 1943 р. в Юзефові Білгорайському за участю загонів ГЛ У. Адаманова, БХ А. Врубеля та АК Х. Мянцєма з гітлерівською каральною експедицією. Метою її було спалення містечка і знищення його мешканців. Однак рішучий виступ об'єднаних партизанських сил звів нанівець задуми окупантів. В бою загинув “...найхоробріший з хоробрих...”, як зазначає польський історик

В. Гура [56]. геройський партизанський командир, офіцер Червоної Армії, колишній полонений, Умер Ахмоли Адаманов, відомий польському народу під псевдонімом “Мішка Татар”. Після загибелі У. Адаманова загін очолив його замісник В. Полунев. Під його керівництвом партизани продовжили славні бойові операції. Зокрема, в районі залізничної станції Мазили, на лінії Рейовець – Львів 7 червня 1943 р. вони знищили декілька десятків метрів колії, а 11 червня в цьому самому районі пустили під укіс військовий ворожий ешелон, 1 липня на станції Мазили обстріляли ворожий состав з живою силою, а через п’ять днів мали важкий бій з карателями. В середині липня загін витримав бій з гітлерівською розвідкою. Важким був бій з гітлерівцями в районі сіл Коньчице – Новоселець, в якому героїчно загинув командир загону В. Полунев. Після цієї втрати загін був розділений на дві частини, які очолили В. Манджавадзе і А. Боровий.

Співдружність українських, білоруських партизанів–колишніх полонених з бійцями БХ визначається не лише бойовими діями. Вона мала різнобічний характер. Прикладом цьому можуть служити дії загону БХ Ч. Зноськи з району Моньки Білостоцького округу. В червні 1943 р. бехівці брали участь у забезпеченні прийому літака, яким партизани вивезли до Москви німецького вченого з Осовця, що працював над новим типом зброї. В липні 1943 р. комендант Білостоцького округу БХ Я. Антонюк організував збір продуктів харчування для партизанських загонів, що діяли в районі Книшинської пущі.

Чималу роль у посиленні антифашистської боротьби на Білосточчині відіграли звернення до населення підпільних центрів. В одному із них, наприклад, говорилося: “Озбройтеся, ідіть у партизанські загони, у всьому допомагайте партизанам, бийте німців на кожному кроці, висаджуйте в повітря склади, мости, військові ешелони, знищуйте засоби зв’язку!” [57].

Отже, багатонаціональні загони ГЛ, частину яких становили вихідці з радянських республік – колишні військовополонені, зуміли створити дійсний фронт у гітлерівському тилу і тим самим внести і свій внесок у перелом у Другій світовій війні.

1. Державний архів Російської Федерації, ф. 7445, оп. 1, спр. 2187/1, арк. 15, 17, 24, 25. 2. ДЕПОРТАЦІЇ: Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. – Т. 1. – 1939 – 1945 рр. – Д. 72. – С. 206. 3. ДАРФ, ф. 7445, оп. 1, спр. 2187/1, арк. 22, 41. 4. Семиряга М. И. Эхо Сталинградской битвы. – Волгоград, 1969. – С. 39. 5. Dowództwo Główne Gwardii Ludowej i Armii Ludowej: Zbiór dokumentów z lat 1942 – 1944. Rozkazy, instrukcje, regulaminy. – W., 1967. – S. 58. 6. Російський комітет ветеранів війни (РКВВ). Спогади А. Моцук. – С. 50; АВИН, sygn.III/19/268, к. 12. 7. Trybuna Chłopska. – 1943. – Styczeń; Gronczewski E. Kalendarium walk Gwardii Ludowej i Armii Ludowej na Lubelszczyźnie 1942 – 1944. – Lublin, 1974. – S. 24. 8. Z pola walki. – 1961. – № 4. – S. 178. 9. Юзьвяк Ф. (Витольд). Польская рабочая партия в борьбе за национальное и социальное освобождение. – М., 1953. – С. 121. 10. СССР и Польша: Интернациональные связи – история и современность. – Т. 2. – М., 1978. – С. 157; Пономарев А.Ф., Иванов М.И. Человек из легенды. – Чебоксары, 1968. – С. 57 – 61. 11. Mark E. Piotr Karłowicz Finansow. // ZWil. – 1965. – № 18. – S. 8; Garas J.B. Oddziały Gwardii Ludowej i Armii Ludowej 1942 – 1945. – W., 1971. – S. 118 – 119. 12. Dziennik Polski. – 1943. – 1 stycznia. 13. Biuletyn Informacyjny. – 1942. – 24 grudnia. 14. Przez walkę do zwycięstwa. – 1943. – 10 stycznia. 15. Garas J.B. Oddziały Gwardii Ludowej i Armii Ludowej. – S. 154. 16. Mańkowski Z., Markiewicz J., Naumiuk J. Kalendarium walk BCh na Lubelszczyźnie (1940 – 1944). – Lublin, 1964. – S. 46 – 49; Sulewski W. Na partyzanckich ścieżkach BCh. – W., 1965. – S. 33 – 7; Zamojszczyzna – Sonderlabo-

ratorium SS: Zbiór dokumentów polskich i niemieckich z okresu okupacji hitlerowskiej. – T. 1. – W., 1977. – S. 254 – 255. 17. Центральний державний історичний архів України в м. Львові. Відозви та військові зведення “Керовництва валькі подземной”. 18. Журавлев Ф.Ф. Боевое братство // В едином строю. – С. 24. 19. Вторая мировая война. Кн. 3-я. Движение Сопротивления в Европе: Материалы научной конференции, посвященной 20-й годовщине победы над фашистской Германией. – М., 1966. – С. 227 – 240. 20. Советский Союз и борьба народов Центральной и Юго-Восточной Европы. – М., 1972. – С. 33 – 34. 21. Komunikaty Dowództwa Głównego Gwardii Ludowej i Armii Ludowej (dokumenty). – W., 1961. S. 168; Okupacja i ruch oporu w dzienniku Hansa Franka 1939 – 1945. – T.2. – W., 1970. – S. 133; Garas J.B. Oddziały Gwardii Ludowej i Armii Ludowej 1942 – 1945. – S. 124, 125. 22. Hillebrandt B. Działania oddziałów i brygad partyzanckich Gwardii i Armii Ludowej na Kielecczyźnie. – W., 1962. – S. 40 – 41; Hillebrandt B. Partyzantka na Kielecczyźnie 1939 – 1945 – W., 1967. – S. 140 – 141; Боевое содружество польских и советских партизан. – М., 1959. – С. 50. 23. Garas J.B. Oddziały Gwardii Ludowej i Armii Ludowej. – S. 272 – 273; Hillebrandt B. Działania Oddziałów i Brygad GL i AL na Kielecczyźnie. – S. 37 – 38. 24. Walka. – 1943. – 1 września. 25. Dowództwo Główne Gwardii Ludowej i Armii Ludowej. – S. 21. 26. Materiały z sesji popularnonaukowej poświęconej ruchowi robotniczemu woj. Rzeszowskiego (lata 1880 – 1948). – T. 1. – Rzeszów, 1962. – S. 324. 27. Archiwum Akt Nowych (AAN), sygn. 191/XXIII-4, k. 7; sygn. 8436, k. 809. 28. ¹ A A N, sygn. 191/XXIII-2, k. 67. 29. Wspomnienia żołnierzy Gwardii i Armii Ludowej. – W., 1962. – S. 493. 30. Góra W., Juchniewicz M. Walczyli razem. – Ludlin, 1972. – S. 79. 31. Слугачев Н. Дружба, скрепленная кровью // О чем не говорилось в сводках. – М., 1962. – С. 47 – 59; Tobiasz J. Ludzie radzieccy w Gwardii Ludowej w latach 1942 – 1943 // WPH. – 1972. – № 1. – S. 241. 32. Gmitruk J., Matusak P., Nowak J. Kalendarium działalności bojowej Batalionów Chłopskich. – S. 93, 201. 33. Jagello S. Kryptonim “Telegraf”. Z dziejów Batalionów Chłopskich na Kielecczyźnie. – W., 1979. – S. 189. 34. AAN, sygn. 191/XIV-2, k. 10. 35. Duszyński Z. List do redakcji. // Żołnierz Wolności. – 1956. – 27 – 28 października; Mark E. Piotr Karłowicz Finansow // ZWiL. – 1965. – № 18. 36. Komunikaty Dowództwa Głównego Gwardii Ludowej i Armii Ludowej. – S. 116, 119 – 120; Góra W., Juchniewicz M. Walczyli razem. – S. 64 – 65; Garas J.B. Oddziały Gwardii Ludowej i Armii Ludowej. – S. 157. 37. PKBB. Спогади А. Моцук. – С. 51. 38. Погорелов М. С., Клименко М. В. Поїзд їде у Вроцлав. – Дніпропетровськ, 1977. – С. 60. 39. Gwardia Ludowa i Armia Ludowa na Lubelszczyźnie (1942 – 1944). Źródła. – Lublin, 1960. – S. 62. 40. Пономарев А. Ф., Иванов М. И. Человек из легенды. – С. 72 – 75. 41. Gronczewski E. Kalendarium walk... – S. 38. 42. Gwardia Ludowa i Armia Ludowa na Lubelszczyźnie. – S. 62; Komunikaty Dowództwa Głównego Gwardii Ludowej i Armii Ludowej. – S. 112; Gronczewski E. Kalendarium walk... – S. 39, 46, 47. 43. Garas J. B. Oddziały Gwardii Ludowej i Armii Ludowej. – S. 165. 44. Góra W., Juchniewicz M. Walczyli razem. – S. 55. 45. Sidor K. “Teodor Albrecht” – “Fiedia” // Byli z nami: O działalności radzieckich partyzantów na ziemiach polskich. – W., 1966. – S. 248. 46. Dowództwo Główne Gwardii Ludowej i Armii Ludowej. – S. 18; Gwardzista. – 1943. – 20 sierpnia. 47. Слугачев Н. И. Дружба, скрепленная кровью // О чем не говорилось в сводках. – С. 46 – 56; Новак Т.Ф. Лесная быль. – М., 1962. – С. 139; Шевцов И. М. Тадеуш Русский. – С. 33 – 34. 48. Michta N. “Saszka” // ZWiL. – 1960. – № 12. – S. 10. 49. Національний архів при Раді Міністрів Республіки Білорусь (НА при РМРБ), ф. 3500, оп. 4, спр. 284, арк. 11 – 12. 50. НА при РМРБ, ф. 3500, оп. 4, спр. 284, арк. 12 – 13, 61 зв. 51. Державний архів Львівської області, ф. Р-82, оп. 1, спр. 1, арк. 57 – 58. 52. Gmitruk J., Matusak P., Nowak J. Kalendarium działalności bojowej Batalionów Chłopskich. – S. 84, 85, 95, 112. 53. Przybysz K. Walka cywilna Batalionów Chłopskich. // WPH. – 1981. – № 3. –

S. 62. 54. Mańkowski Z. *Kalendarium walk BCh na Lubelszczyźnie*. – S. 73. 55. Gmitruk J., Matusak P., Nowak J. *Kalendarium działalności bojowej Batalionów Chłópskich*. – S. 161. 56. Góra W., Juchiewicz M. *Walczyli razem*. – S. 65. 57. *НА нпу РМРБ, ф. 1499, он. 1, снр.7, арк. 3.*

В.С. Виздрик

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.: ІДЕЯ ТА ІДЕОЛОГІЯ

© Виздрик В.С., 2002

Розглянуто багатовимірність українського націоналізму в період визвольних змагань першої половини ХХ ст., в основі якого була ідея національного визволення та побудови власної держави.

The versatility of Ukrainian nationalism, with the idea of national Liberation and creation of the national state constituting its basis, has been under consideration.

Ідея українського націоналізму породжена самим буттям української нації, історичним та духовним утвердженням. Ідеологія українського націоналізму постала та розвинулася як цілісна система понять і вартостей, існування світу, нації, людини. Вона не є якоюсь надуманою, штучною теорією, їй притаманна глибока традиційність щодо основ буття української нації, її культури, самої психології народу. Якщо торкатися світоглядних засад, то український націоналізм базується на християнських принципах. Йому властивий усебічний ідеалізм, тобто плекання усього духовного, ідеального в людині та суспільстві. Також необхідно зауважити, що в основі національної ідеї лежить така ознака, як європейськість – це той фундамент, на якому постала і стоїть українська нація, на якому утверджувалася і утверджуватиметься національна сутність українця. Вона згуртувала українців розумінням єдності поколінь, спільного походження, мови, історії, а головне – була “тою містичною силою, котра зветься волею до життя, волею творити окрему одиницю між расами” [1].

Український націоналізм варто розглядати і розуміти як цілісний історичний феномен і одночасно: 1) як явище соціально-психологічне і вже на цій основі; 2) як світогляд; 3) як специфічну ідеологію і політичний дух [2].

В українській науці термін “націоналізм” з’явився у 80 – 90-ті роки ХІХ ст. Тоді він не мав ідеологічного забарвлення і ототожнювався з боротьбою нації за свої культурні, соціальні і політичні права [3]. На рубежі ХІХ – ХХ ст. український національний рух розділився на окремі політичні течії і боротьба між ними призвела до ідеологізації поняття “націоналізм”. А на початку ХХ ст. М. Міхновський уже свідомо вживав термін “український націоналізм” стосовно своїх ідеологічних висловлювань, фактично з цього часу у політичній свідомості закарбувалося це твердження.

Український націоналізм став багатовимірним поняттям, основою якого була ідея національного визволення. Оформлення у 20-х роках ХХ ст. добре структурованої націоналістичної течії було однією з тих “поодиноких воль”, що, оформивши власну ідеологію та програмні напрями, виступала з вимогою революційної боротьби українського народу за своє визволення від поневолення. Визначальними моментами, які вплинули на формування та розвиток українського національного руху, були такі складові: розчарування у західних демократіях, що санкціонували повоєнний поділ України між державами-сусідами; перехід